

JEZIKOSLOVJE IN LITERATURA V SREDNJEVEŠKIH BESEDILIH JUŽNIH SLOVANOV

Vladimir Osolnik
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 003.349:[811.16+821.16]:34"08/14"

Prispevek prikazuje razvojno os nastanka pisav in različnih zapisov v jugovzhodnem Mediteranu ter razvoj lastnih pisav in književnosti pri južnoslovanskih narodih na primeru srednjeveških pravnih besedil, ki potrjujejo obstoj različnih jezikovnih oblik in diskurzov v slovanski literarni tradiciji.

južni Slovani, jezik, književnost, pravo, srednjeveška besedila

The paper describes the development of writing and the appearance of diverse written records in the Southeast Mediterranean. The development of distinct writing and literature among South Slavic nations is described through examples of medieval legal texts. Those examples are proof for the existence of different lingual forms (formats) and discourses in the Slavic tradition.

South Slavic language, Slavic literature, legal literature, medieval text

V zapisane besede je že od davnine zajeto človeško življenje, dogodki, spoznanja, misli in čustva, ki so spremljala in tudi oblikovala podobo sveta in človeštva. Zapis je za izgradnjo večplastnega vseobsegajočega jezika in razumljivega govora kronološko drugi najpomembnejši dosežek človeštva – z zapisom je človek premostil čas in zemeljske razdalje ter ohranil svoje izkušnje, znanje in spomin.

Prvi premišljeni, nekoliko okorni človeški zapisi so predstavljali komunikacijo s pomočjo znakov, magičnih zarisov, risb in slik ter simbolov; nekateri izmed teh znakov so bili pozneje imenovani klinopisi in hieroglifi, druge so uporabljali vozle ali zarisane ikone. Nato so v zibelki človeške kulture, v jugovzhodnem Mediteranu, iz piktografskih (slikovnih) preko ideogramskih in simbolnih (pojmovnih) nastali prvi silabični (fonetski) zapisi posameznih artikuliranih človeških glasov, samoglasnikov ali zlogov ter zapisovanje posameznih besed v feničanski pisavi, za njo pa še v aramejski, nabatejski in drugih.

V Palestini je nastala hebrejska pisava, poimenovana po prvi črki **alef**, ki je označevala

vodilno misel, maksimo celotne judovske kulture – VEDETI. Za judovskimi so nastopila grška plemena; njihovi modreci, filozofi so alef zasukali za devetdeset stopinj v desno in to novonastalo podobo človeškega očesa poimenovali alfa, celotno ortografijo pa alfavit, pozneje latinsko alfabet. Z njo so izrazili maksimo grške ustvarjalne in visoke kulture – VIDETI; z njo so v mithosu (mitu), logosu (razumu), nomosu (pravičnih zakonih) in polis (državi) organizirali svoje družbe, filozofijo, demokracijo, vero, znanost, umetnost, gospodarstvo itn., ki so človeštvu postali trajen vzor.

Za njimi so v jugovzhodni mediteranski prostor na začetku 3. stoletju vstopili Slovani. Njihova plemena so zrušila alef in alfo, zavrgla ustvarjalni gesli VEDETI in VIDETI, zasukala alfo za novih devetdeset stopinj v desno in prvo črko svoje blaglasne azbuke, vodoravno prečrtano alfo, poimenovala **jaz**. Z njo so izrazili vodilno misel svoje nastopajoče, na temeljih judejsko-helenističnih dosežkov razvijajoče se kulture – JAZ, pozneje JA, zapisano kot A.

Grki, ki so vzpostavili svoj humanistični ideal v kalonu (tj. nedeljivem trojstvu resničnega, dobrega in lepega, h kateremu stremljeva človeško bitje), so natančno popisali (tudi) potek nastajanja zapisovanja (oz. zapisanega, kar je bilo pozneje iz grščine prevedeno v latinščino kot literatura). Pot je bila počasna, postopna in premišljena, potekala je v desetih logičnih razvojnih stopnjah: od opozorila in informacije do zavestnega in načrtovanega nastanka besedne umetnosti. Najprej so vojaki, trgovci, kolonisti, romarji in drugi popotniki pisno sporočali napotke: glede smeri, o razdaljah, izviri vode, ovirah na kopenski in morski poti, nevarnostih v naravi in med ljudmi, o hrani in jeziku prebivalcev, klimi, vetrovih, čereh, gozdovih, zvereh, močvirjih itn.

Za informativnimi, geografskimi in klimatskimi zapisi so na četrti stopnji sledili opisi jezikov in načinov sporazumevanja ter drugih življenjsko pomembnih posebnosti. Za zapisom determinantnih antropoloških in zgodovinskih podatkov se je pojavila potreba po nadgraditvi in ureditvi dotlej spontano zapisanega gradiva v sistematično, pregledno enotno slovnično in pravopisno obliko, razumljivo določenemu krogu, ki je obveljala kot skupni imenovalac za prihodnje zapise v krogu mediteranske, pozneje evropske kulture.

Sledili so obsežnejši, natančnejši antropološki opisi, napotki za komuniciranje, opisi prebivalcev, značilnosti v obnašanju, nošah, verovanjih, obrti in vojski, videza vladarjev, mesta, države, tudi njihove zgodovine. Postopoma so ob pragmatičnih opisih našla prostor sofisticirana osebna opažanja (npr. o običajih ali lepoti prebivalcev, barvah neba in morja, zvezdah, pijači, bogovih in poeziji), kar je postopoma vodilo v estetsko percepcijo ter v vezano in nevezano obliko, prozo in stih, potopise, sporočila, intimne izpovedi, opise dogodkov, krajev in usod. Izbrana in zapisana beseda je vodila v slovstvo, književnost in leposlovje. Razvile so se štiri osnovne zvrsti zapisovanja: lirika, epika, dramatika in

poučno zabavni spisi z elementi lirike, epike in dramatike (esejistične ali znanstvene vsebine), ki jih človeštvo pozna še danes.

V stiku s svojimi sosedi so številna slovanska plemena predajala svoje in sprejemala tuje dosežke, tudi pisave. Ob njih so razvila svojo lastno obliko zapisa z rezami, raboši in vezenimi slovaši. Slovani so zapisovali pomembne podatke, osebe in dogodke na lanenem platnu, ki so ga izumili, volni, usnju, koži, (brezovem ali bukovem) lubju, paličicah in deščicah. V letih od 858 do 862 so nato s pomočjo modrega grškega cesarja Mihaela III. v Carigradu (Konstantinoplu) iz svoje prvotne in iz grške pisave (ter nekaterih drugih pisav) sestavili svojo prvo ohranjeno krščansko ortografijo, danes znano pod imenom **glagolica**.

O tem poroča prva slovanska jezikoslovna študija filozofa Črnorizca Hrabra (po vsej verjetnosti udeleženega v tem intelektualnem podvigu), napisana ob koncu 9. stoletja. Besedilo opisuje razmere v grško-slovanskem svetu in prikazuje razširjanje krščanstva med slovanska plemena na Haemosu, ki je napredovalo prav po zaslugi novega medija, zapisa krščanske besede. Omenja slovansko pisavo, jezik, starešine ter z božjo milostjo voden proces nastajanja krščanske pisave za zapis »blagglasne slovanske govornice«, kjer »ima vsak glas svojo črko«. Kasnejše študije so njegov rokopis dopolnile z novimi spoznanji. Razkrile so skupna odposlanstva alpskih in panonskih slovanskih plemen (v letih 854 in 858), ki so krščanska poglavarja v Rimu in Carigradu prosila za razlago božje besede v njihovem jeziku. Med njimi so bili namreč od 5. stoletja naprej tudi krščanski učitelji iz jugovzhodnega Mediterana, Male Azije, Grčije, Sicilije in južne Italije, ki so že stoletja razlagali nauke krščanstva z govorno in peto »blago besedo« (evangeliji), molitvijo in liturgijo (krščanskim obredom), predvsem pa s svojim miroljubnim krščanskim življenjem. Pod njihovim vplivom in vplivom grških kolonij v primorskih mestih (tedanjih in poznejših kulturnih in verskih središčih) se

je krščanstvo razširjalo tudi med Slovane. To pa je bila osnova, iz katere se je kasneje razvila odmevna dejavnost »slovanskih blagovestnikov« Konstantina in Metoda ter njihovih sodelavcev in učencev.

Tako kot so Grki v 4. stol. pr. n. š. zbrali modre glave iz dvainsedemdesetih grških pokrajin, da bi iz hebrejščine prevedli Sveto pismo, Staro zavezo, da bi bila kot »koine« razumljiva vsem Grkom, so leta 858 po naročilu vasileusa Mihaela III. zbrali ugledne Slovane iz jezikovno različnih pokrajin in sestavili prvo slovansko krščansko pisavo, pozneje imenovano glagolica. Z njo so zapisali prevode grških krščanskih besedil in svetih knjig v naddialektalnem, skupnem (koinos), vsem Slovanom razumljivem jeziku, ki je ohranil raznorodne jezikovne prvine iz južnih, zahodnih in vzhodnih pokrajin. Ta jezik danes imenujemo **starocerkvena slovansčina**, vseslovanski knjižni jezik, ki je še danes razumljiv vsem Slovanom.

V njem so izbrani »učenci« do leta 863 v konstitutivnem jezikovnem procesu, s premišljenimi slovanskimi termini za vernike spisali krščansko petoknjižje (*Evangelije, Molitvenik, Psaltir, Apostol in Sveto pismo*), za hierarhične potrebe cerkve *Zakonopravilo* ali *Nomokanon*, tudi *Krmčija* (krmariti), *Služabnik in Trebnik* (opravila cerkvenih mož, npr. krst, poroka, spoved, knjiga rojenih in umrlih itn.), duhovniška branja za praznike (pozneje za vsak dan v letu), *Časoslov, Govorjenja*, pod latinskim vplivom tudi *Brevijar* ali *Ščavet* (berilo). Z njimi so člani grške krščanske misije v vseslovanskem jeziku krščanskega obreda in delovanja na ozemlju panonskih slovanskih plemen dosegali pomembne uspehe do Metodove smrti leta 885.

S sprejemom pri papežu ter imenovanjem Konstantina (Cirila, Kirila, Ćirila) za škofa in Metoda za nadškofa v Panonski diecezi so v 9. stoletju ob slovanski pisavi, slovanskem naddialektalnem jeziku in slovanski književnosti vzpostavili tudi slovansko krščansko cerkev s sedežem v Sirmiumu (danes Sremska Mitrovica), ki je ob vzhodnokrščanski

temeljni duhovni vsebini sprejela še zahodno-krščansko oz. rimsko obliko liturgije.

Kljub pomiritvenemu dejanju »slovanskih blagovestnikov« je med zahodnimi in vzhodnimi krščanskimi poglavarji (medtem sta umrla slovanski cerkvi naklonjena voditelja v Bizancu in Rimu) nastalo nezadovoljstvo nad slovansko versko organizacijo, ki je s svojimi številnimi verniki ogrožala nadvlado obeh dotedanjih cerkvenih oz. političnih središč. To je sprožilo načrtno agresijo proti vstajajoči slovanski sili; s pomočjo germanskih (bavarskih) plemen z zahoda in hunskega plemena Madžarov z vzhoda so v letih 886 in 891 napadli, pobili, okrutno mučili, zaslužnili ali pregnali vernike slovanske cerkve in vzpostavili nadoblast tuje duhovne in posvetne zahodne fevdalne države. Devet Metodovih sodelavcev in nekaj sto redkih preživelih duhovnih očetov se je zateklo v Bizanc, kjer so znova predelali slovansko pisavo in knjige; iz prve slovanske krščanske pisave, glagolice, so izločili 14 črk in jih nadomestili z grškimi ter tako novi obliki slovanske pisave vtisnili že na prvi pogled razpoznaven grški pečat. Slovanske glagolske bogoslužne knjige so okoli leta 891 ponovno prepisali s to novo slovansko vzhodnokrščansko pisavo, ki so jo kasneje v čast sv. Cirilu poimenovali **cirilica** (ćirilica, kurilovica); to ime pa ima še danes.

S cirilskimi svetimi slovanskimi knjigami so se krščanski duhovniki iz Bizanca znova odpravili med slovanska plemena, vendar le v pokrajine, ki si jih ni lastilo zahodno krščanstvo, kjer niso bili življenjsko ogroženi ne oni ne njihovi verniki – v Makedonijo, Bolgarijo, današnjo Albanijo, Črno goro, Hum (poznejšo Hercegovino), Dalmacijo, Bosno, Srbijo, današnjo južno Madžarsko, Romunijo in Rusijo (Ukrajino) ob Črnem morju. Nastali sta Slavia Romana in Slavia Graeca. O tem nam ob zgovornih zemljevidih pričajo številna poročila, zapisi, arheološke najdbe, ljudsko izročilo, najzvesteje pa številni samostani, »svetilniki duha« in slovanske univerze (npr. v Ohridu in Preslavu), ki so nastale ob koncu 9. stoletja.

Ob južnem središču slovanske kulture na jugu Haemosa, utemeljenem na cirilski pisavi, je svoje krščansko poslanstvo (čeprav v težkih razmerah) nadaljevalo tudi zahodno slovansko središče, v katerem glagolska pismenost ni usahnila. Iz slovanske in slovenske Panonije se je pomaknilo v mediteransko Japodijo (Istro) ter nadaljevalo svoje delo na bližnjih Kvarnerskih otokih (Krk, Cres, Košljun) in tudi v slovenskih krajih (Bela krajina, Istra, Izola, Dolina pri Trstu, Benečija). Slovanska pisava in tradicija sta se tam ohranili do rušilnega fašizma v 2. sv. vojni, žal pa le v fragmentih: na kamnu, v odlomkih celote, kot pričajo *Valunska*, *Senjska* in *Baščanska ploča*, številne cerkve ter spomeniki in napisi v Žminju, Draguču, Hrastovljah, Predloki itn., ki so se ohranili kljub stoletnemu načrtnemu uničevanju. Na drugi strani se je v južnoslovanskem jugovzhodnem svetu (in v prostranih vzhodnih slovanskih pokrajinah) razvila večplastna bogata prepisovalna, prevajalska in izvirna ustvarjalna dejavnost, ki je omogočila vsestranski razvoj krščanske in srednjeveške fevdalne posvetne slovanske književnosti in kulture.

Iz spoznanj današnje literarne zgodovine v Rusiji, Srbiji, Bolgariji ter v slovanskem svetu in Evropi lahko spremljamo nastanek številnih rokopisnih slovanskih besedil, ki so najprej iz hebrejščine in grščine, nato tudi iz latinščine ter iz lastnega navdiha prinašala med Slovane številne prirejene vsebine in različne vrste vezanih in nevezanih besedil v obliki različnih zapisov, popisanih zvitkov, kodeksov, rokopisov ali pergamentnih in papirusnih manuskriptov. Literarna zgodovina iz njih spoznava različne jezikovne oblike in diskurze, občevalni in znanstveni jezik, strokovni jezik medicine, prava, državne administracije in gospodarskih panog, specifične terminološke značilnosti v strokovnih zapisih, teološko besedje in posnemanje grške jezikovne paradigme.

V stoletjih »mračnega srednjega veka« so, kot povsod v Evropi, v pisani besedi dominirale religiozne vsebine in število teh tekstov

je med južnoslovanskimi spisi (rokopisi, manuskripti, akti in zborniki) daleč največje. Ob njih in v tesni povezavi z njimi so nastajali številni prevodni in izvirni domači zgodovinski spisi. Naslonjeni na religiozne in zgodovinske spise so nastali vplivni pravni spisi ter redki (vsebinsko hudo izmaličeni antični) znanstveni spisi, med katerimi pripada posebno mesto razširjenim filozofskim in medicinskim študijam, navodilom za zdravo in srečno življenje. Na koncu te raznovrstne lestvice, vendar ne na zadnjem mestu po pomenu ter duhovni in estetski vrednosti, so didaktični, poučno-zabavni spisi, iz katerih je kasneje nastala izvrstno in žanrsko razvejena grška in evropska »lepa« književnost.

Religiozne spise, ki so v zgodnjem srednjem veku (od 8. stoletja) nastajali med Slovani, preučujejo predvsem teologi. Poudariti velja, da so Slovani do leta 863 pripravili in spisali prevod judovske *Svete pogodbe* in grškega *Biblion* (*Biblija*, *Sveto pismo*), tj. hebrejske *Stare zaveze* in grške *Nove zaveze*, ter da sta ju osebno blagoslovila oba tedanja krščanska poglavarja – vzhodni, grški vasileus v Carigradu in zahodni, latinski papež v Rimu. Prve besede tega slovanskega in s tem tudi prvega slovenskega prevoda *Svete pisma*, ki so bile v letih od 863 do 885 čaščene in razmnoževane na tedanjem in sedanjem slovenskem ozemlju, se mogočno in ponosno glasijo: »Iskoni bje slovo«; to so hkrati besede, s katerimi se v 9. stoletju začinjajo vse krščanske slovanske književnosti.

Tudi **zgodovinski spisi** spadajo predvsem v domeno raziskav zgodovinarjev. Slavisti jih preučujemo zaradi jezikovne in slogovne izvrstnosti, oblik takratnega slovanskega jezika in velikega vpliva teh kronik, kronografov, rodoslovov, letopisov in posameznih zgodovinskih zapisov na življenje Slovanov in na vse slovanske in južnoslovanske književnosti. Opisujejo širok časovni razpon, najpogosteje dobo od stvarjenja Vaseljene (vesolja) in Zemlje po božji volji in dejanju, nastanek življenja, stvarjenje človeka, izgon iz raja ter

po letu 5508 čase krščanskega štetja oz. dobo Jezusa Kristusa Nazarenskega: njegovo rojstvo, življenje, poslanstvo in nauke, trpljenje, smrt in vstajenje.

Pravni spisi, ustave nekdanjih imperijev in njihovi zakoni pričajo o pojmovanju pravičnosti v različnih dobah in državah. V preambulah prav tako prinašajo duha in jezik svoje dobe, v kompleksnih vsebinah pa zajemajo vse sloje in prebivalce, njihove dolžnosti oz. pravice v celem cesarstvu – v določeni pokrajini, v določenem mestu ali celo samo v izbrani ožji (npr. samostanski ali cehovski) skupnosti. Pogosto so to različne pisne darovnice ali poslednja volja (izročitev posesti, volilo, oporoka, testament) in celo mednarodne, meddržavne pogodbe, ki so po prijateljski naklonjenosti vladarjev in po odprtosti državnega prostora brez primere v današnjem času ter strnjeno podajajo standarde pravne in upravne ureditve v državah pogodbenicah, s čimer kažejo tudi stopnjo zavesti, izobraženosti in razgledanosti podpisnikov ter njihovega ožjega slovanskega visokega aristokratskega okolja.

Znanstveni spisi s svojo izrazito enostransko krščansko interpretirano vsebino terjajo danes poseben komentar: štejejo jih za psevdoznanstvene tekste, saj je stopnja njihove analize in racionalnega dokazovanja za znanstvene standarde šibka. Ideološka zaslepljenost, fanatična krščanska izključnost vsakega drugačnega mišljenja ne dovoljuje logičnega preizkusa in s tem objektivne potrditve, hkrati pa dominantni čustveni zanos in z njim pogojena fantazijska beseda ustvarjata oseben, nenavaden jezikovni diskurz, ki prispeva k literarni in slogovni izvirnosti, čustveni patetiki, zanimivosti in naivni posebnosti besedila.

Za ilustracijo diskurzov in miselnih sfer v južnoslovanskih slovstvih, za ponazoritev različnih skupin srednjeveških južnoslovanskih spisov (ki so hkrati povzetki predkrščanske zartre vednosti in ustvarjalnosti ter del zapisanih dognanj različnih raziskovalnih disciplin skozi stoletja krščanstva, njihove

očitne interdisciplinarne prepletenosti) lahko navedem več sto znanih primerov; nekateri so znani tudi v slovenskem prostoru.

Za srednjeveške **juridične spise** velja, da so uravnavali pravno življenje na krščanski moralni in antični pravni osnovi. Temeljili so na grških izvirmikih in njihovih latinskih prevodih ter na slovanski starodavni praksi, ki je bila natančno izdelana in pravična. Več tovrstnih besedil si je pozneje, v »pomladi narodov« sredi 19. stoletja, prislužilo priznanje mednarodne javnosti. Svetovni sloves imajo spomeniki pismenstva – *Brižinski spomeniki* (9. stoletje), *Bašćanska ploča* (10. stoletje), *Povelja Kulina Bana* (1189) in *Zakonik carja Dušana* (1346), mednarodni odmev pa si je prislužil tudi *Istarski razvod* (1275–1325), ki je postal po 1. sv. vojni eden izmed pravnih argumentov za priključitev Istre novi južnoslovanski državi.

Brižinske spomenike je v prvi polovici 19. stoletja odkril in svetovni javnosti znanstveno predstavil utemeljitelj znanstvene slavistike, Jernej Kopitar, s študijo *Glagolita Clozianus*. *Brižinski spomeniki* pomenijo prvi ohranjeni zapis slovanske besede z ozemlja prednikov današnjih Slovencev, prvo slovansko ritmično strukturirano besedilo ter prvi ohranjeni slovanski zapis krščanske molitve in fevdalne tlačanske prisege.

Kamnita *Bašćanska ploča* je ohranjena polovica dvodelne oltarne pregrade iz zgodnjekrščanske cerkve v Jurandolu (Stara Baška na Krku, Hrvaška). Nastala je s povzemanjem starejših slovanskih rokopisnih dokumentov in predstavlja značilen obrazec visoke zgodnje srednjeveške darovnice. Po videzu je estetsko oblikovan marmorni pravokotnik: ob zgornjem robu je vodoravno po celi dolžini vklesana cvetna krasilna vrstica, pod njo pa v ravnih vrstah teče besedilo, ki je brez primere v svetovni zgodovini, saj že v prvi vrsti prinaša slovanski patronimik, etnik in celo socialni stan darovalca. Trodelno besedilo v izbrani jezikovni obliki pove, da je »hrvatski kralj Zvonimir« podaril »ledino«, zemljišče, da na njem postavijo krščansko cerkev, da so

temu dejanju prisostvovala ugledne priče, ki potrjujejo vladarsko voljo pred bogom in ljudmi po slovanskem pravu s svojim častnim imenom. Spisano je v stari slovanščini s hrvaškimi čakavskimi oblikami in vklesano v kamen s črkami prvotne oble glagolice, ki so jo pozneje iz praktičnih razlogov pisali in tiskali v oglati obliki, ki se je hranila vse do danes.

Povelja Kulina bana, kralja Bosne, iz leta 1189 je prva slovanska meddržavna pogodba, ki je po svojih izredno liberalnih določitvah prav tako brez primere v zgodovini prava, saj državljanom sosednje države, Dubrovniške Republike, dovoljuje prosto gibanje in brezplačno trgovanje po celi Bosni ter celo reševanje morebitno nastalih sporov z bosenskimi državljani pred sodiščem v Dubrovniški Republiki in po njenih zakonih.

Istarski razvod je nastal v centralni Istri kot večletno zapisovanje o razmejevanju cerkvenih oglejskih posesti od posesti goriških grofov in od lokalnih samoupravnih slovanskih občin, komun ter kot zapis o dajatvah večinskega slovanskega prebivalstva fevdalnemu gospodu (osmina cerkvenemu in desetina posvetnemu tujemu gospodarju). Besedilo izpod peresa popa Mikula iz Gole Gorice je v latinščini in latinici, srednjeveški nemščini in gotici ter v lepem starem slovanskem jeziku in glagolici.

Znani *Dušanov zakonik* je bil veljaven v celem srbsko-grško-albanskem cesarstvu oz. v takratni največji državi Slovanov in velja za izvirno ustavno-pravno besedilo. Sprejet je bil leta 1346 na skupščini v Skopju in v 201. členu v staroslovanski pisavi in jeziku z lokalnimi srbskimi štokavskimi oblikami popisuje pravice in dolžnosti vseh prebivalcev (vključno s cesarjem in njegovo družino), ki so pred zakonom enaki. Sodbo določa izključno po določitvah zakona in po sodnem postopku s pričami, sodnik je za sodnika izbran, sodba pa se mora zapisati in poslati v državni arhiv. Ta načela, ki jih tudi več stoletij pozneje ne najdemo nikjer drugje (zakonik je bil še v 19. stoletju po svoji demokratični

zasnovi in pravni doslednosti brez primere), so mu prinesla spoštovanje pravnih strokovnjakov v evropskih in ameriških državah.

Pričujoča besedila in njihovi različni jezikovni diskurzi, utemeljeni v stari slovanščini, skrbno zgrajena jezikovna podoba, miselna struktura, zajete raznotere in kompleksne vsebine posameznih sfer človeškega delovanja in duha, skrbno izbrana in umetniško izdelana zunanja oblika, poklicna terminologija – vse to nazorno kaže jezikovni kontinuum, razvejenost in visoko raven bogate južnoslovanske književne ustvarjalnosti oz. srednjeveške južnoslovanske kulturne dediščine. Pojasnjuje tudi, iz katerega neusahljivega živega vira so (zavedno in nezavedno) zajemali poznejši ustvarjalci novodobnih, danes nacionalnih jezikov in književnosti južnih Slovanov, npr. evangeličani Trubar, Konzul, Juričić in Krelj v 16. stoletju, polihistorja Valvasor in Vitezović v 17. stoletju, člani Opere Operosorum Labacensis v 18. stoletju, udeleženci laičnega Zoisovega humanističnega in preporodnega ilirskega kroga grofa Janka Draškovića ter prvi val južnoslovanskih znanstvenikov v 19. stoletju (jezikoslovci Kopitar, Karadžić, Miklošič, Babukić, Sakcinski, Daničić, Šulek, Maretić itn.), ko so ustvarjali programe razvoja južnoslovanskih književnosti in z njimi lastne južnoslovanske evropske identitete.

Literatura

- BRATULIĆ, Josip, 1988: *Istarski razvod*. Pula: Čakavski sabor.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan, 1984: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Znanstvena biblioteka hrvatskog filološkog društva.
- DERETIĆ, Jovan, 2002: *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Prosveta.
- DIZDAR, Mak, 1990: *Stari bosanski tekstovi*. Sarajevo: Svjetlost.
- Hrestomatija po drevnej russskoj literaturi XI–XVII vekov*. 1947. Moskva: Učpedgiz.
- IVANOVA, Najda, 2000: *Istorija na srbskija i hrvatskija knjižoven jezik*. Sofija: Univerzitetno izdatelstvo »Sv. Kliment Ohridski«.

- JEŽIĆ, Slavko, 1993: *Hrvatska književnost od početaka do danas, 1100–1941*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- JOVANOVIĆ, Tomislav, 2000: *Stara srpska književnost*. Beograd: Filološki fakultet.
- KATIČIĆ, Radoslav, 1994: *Na ishodištu*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KOPITAR, Jernej, 1995: *Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- NIKČEVIĆ, Vojislav, 1993: *Crnogorski jezik*. Cetinje: Matica crnogorska.
- SOLOVJEV, Aleksander, 1928: *Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara Srba i Grka*. Skopje: Knjige skopskog naučnog društva.
- ŽAGAR, Mateo, 1997: *Kako je tkan tekst bašćanske ploče*. Zagreb: Znanstvena biblioteka hrvatskog filološkog društva.
- ŽNIDERŠIČ, Martin (ur.), 1992: *Brižinski spomeniki (faksimile)*. Ljubljana: Slovenska knjiga.